

Maneeži tänava arhiivihooned

Valdur Ohmann*

Rahvusahiivi hoone Tallinnas Maneeži tänaval on olnud arhiivi käsutuses juba 80 aastat. Kui paljudest me aga teame selle piirkonna minevikust, käekäigust ja arengust kuni arhiivihoonete püstitamiseni? Suundugem siis esmalt kaugemasse aega.

17. sajandil oli nimetatud piirkond liigniiske ega sobinud elamiseks.¹ Seal vulises läbi Ülemiste järvest alguse saanud Härjapea jõgi. Ühel 1683. aasta linnaplaanil on aga praeguse Gonsiori ja Maneeži tänava piirkonnas fikseeritud ka tänavad. Samal linnaplaanil on endise ratsamaneeži kohal suurem tiik, teine säärane tiik on Narva maantee alguses.² Kogu seda piirkonda nimetati Kompasnaks arvatavasti seal asunud Kompasna/Kompassi-nimelise kõrtsi järgi.³ Kompaktne hoonestus kujunes siia siiski 18. sajandi keskpaigast. Paljud esialgsetest elanikest olid Vene mereväelased. Vene sõjaväes kehtis tollal eluaegne teenistusaeg. Imelikul kombel oli soldatite ja madruste seas palju tatarlasi. Pühavaimu kiriku abieluregistrist võib leida, et 1794. aastal registreeriti korraka mitmekümne tatari madruse ja allohvitseri abielu eesti neidudega. Nende registreerimiste erilist iseloomu lubab oletada õpetaja lisatud lühike märkus: „Valitsuse käsu kohaselt.“⁴

1. mail 1876 avati Tallinna Ratsasõidu Edendamise Seltsi ühekorruseline rõhtpalkidest maneež, mille järgi sai nime ka praegune Maneeži tänav.⁵ Tänav algusajaks loetakse 1877. aastat.⁶

Maneeži 4, hilisema arhiivihooone krundi omandas 15. juunil 1879 Marie Verner, kelle kohta midagi rohkemat teada pole. Eesti Kaubalaeva Selts Linda omandas nimetatud kinnisvara 12. märtsil 1882.⁷ Selts asutati 1879. aastal Gustav Esloni (1846–1916) eestvõttel. Tegemist oli soliidse seltsiga, mille auliikmeteks olid Carl Robert Jakobson, Johann Voldemar Jannsen, Johann Köler, Mihkel Veske ja Krišjānis Valdemārs. Seltsi esimene laev oli Norras ehitatud Morgenrøden. Esimeseks hooneks praeguse Maneeži 4 krundil saigi nimetatud seltsi ait. Ehitustegevus algas 1882. aastal ning selle hinnaks kujunes 39 000 rubla.⁸ Maja arhitektiks oli Rudolf Otto von Knüpffer.⁹ Selts lõpetas tegevuse oskamatu asjaajamise tõttu 1893. aas-

* Valdur Ohmann (1958), ajaloolane, arhivaar, Eesti Rahvusarhiiv, teadus- ja publitseerimisbüroo, peaspetsialist-teadur, Maneeži 4, 10119 Tallinn, valdur.ohmann@ra.ee

¹ R. Nerman. Praeguse city varasemad elanikud torkasid silma vabameelsusega. – Postimees, 21.12.2007; <https://www.postimees.ee/1740887/praeguse-city-varasemad-elanikud-torkasid-silma-vabameelsusega> (vaadatud 04.06.2020).

² R. Nerman. Vana Kompasna linnaosa algasukad olid tatarlased. – Eesti Päevaleht, 04.12.2003; <https://epl.delfi.ee/estli/vana-kompasna-linnaosa-algasukad-olid-tatarlased?id=50970832> (vaadatud 04.06.2020).

³ L. Lõhmus, R. Nerman. Tallinna asumid ja ametlikud kohanimed. Tallinn, 2013, lk. 73; J. Juske. Tallinna sadamaümbruse hämarast argielust. – Meremees 2019, nr. 1, lk. 23.

⁴ R. Nerman. Vana Kompasna linnaosa algasukad olid tatarlased. – Eesti Päevaleht, 04.12.2003.

⁵ L. Lõhmus, R. Nerman. Tallinna asumid ja ametlikud kohanimed, lk. 75; vt. ka TLA.238.1.34, lk. 247–259. Tallinna Pühavaimu kiriku abielude registreerimise raamat 1758–1795.

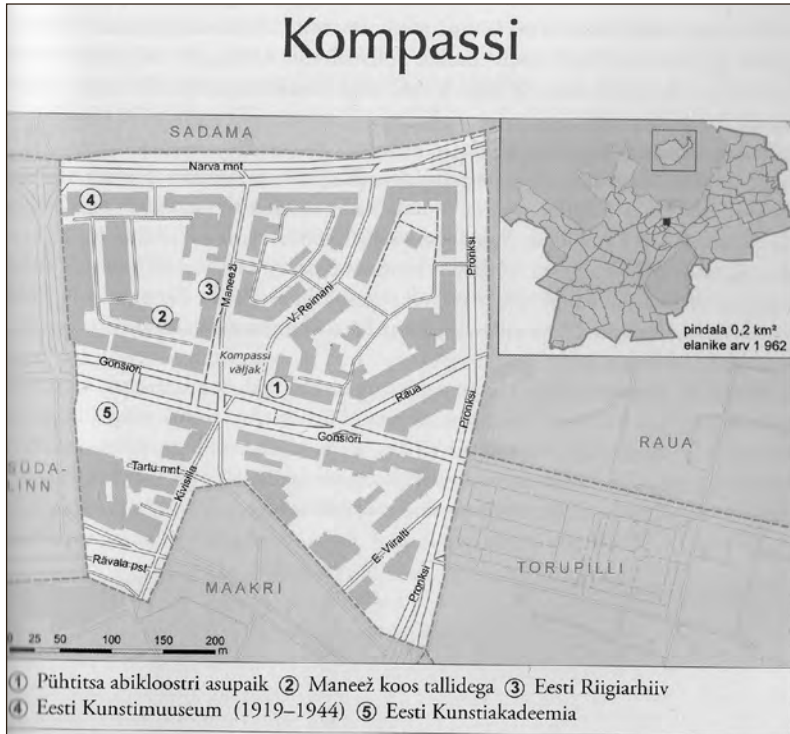
⁶ A. Kivi. Tallinna tänavad. Tallinn, 1972, lk. 75.

⁷ Rahvusarhiiv. Kinnistute register. Kinnistu nr. 555-IA. Tallinn-Haapsalu KA: Tallinn Alev II. Tallinn, Maneeži 4.

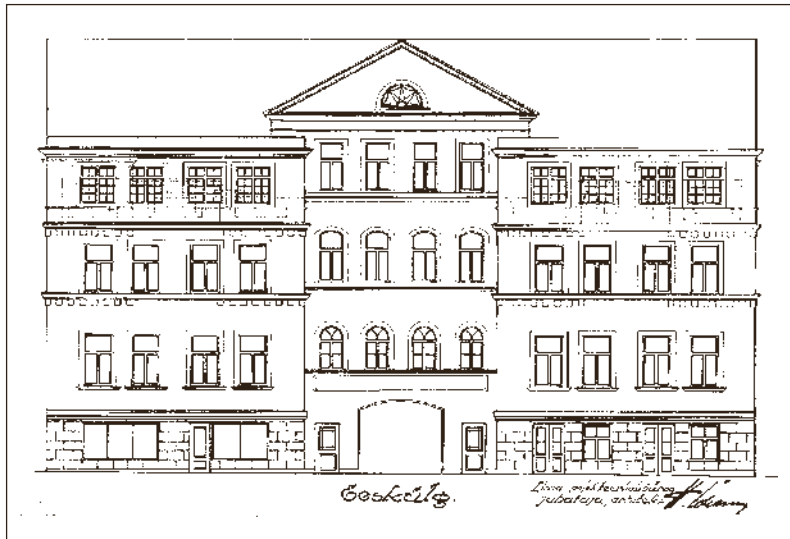
⁸ Eesti Kaubalaeva Seltsi Linda peakoosolek 4. nov. 1884. – Virulane, nr. 46, 12.11.1885, lk. 1–2.

⁹ Rudolf Otto von Knüpffer (1931–1900). Maja projekti juures on ta tituleerinud end kui kubermanguinsener. Tema üheks tuntumaks ehitiseks tänapäeval on vahest Haapsalu kuursaal.

¹⁰ Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiiv, toimik 595.

Kompassi asum.
L. Lõhmus,
R. Nermani järgi

Maneeži 4.
Kaubalaevaselts
Linda poolt 1882. a.
püstitatud hoone.
TLPA, toimik nr. 595

tal pankrotiga ja aktsionäridele maksti välja vaid 22% kapitalist.¹¹ Linda seltsi aida kuuris oli puhkenud 8. novembril 1889 tulekahju. „8. skp. hommikul pääses Narva uulitsal Linda seltsi päralt oleva maja kuuris tuli lahti, mis aga kohe kustutati.“¹² „See väikese õnnetuse teatus

¹¹ M. Krupp. „Linda“. Eesti kaubalaeva seltsi ajalugu 1879–1895: Üks ajaloolik lugu Eesti rahva elust, ja näitus, kuidas parteilik vihavaen kõigeparemad ettevõtted hukkaajada ja rahva kahjuks mahakiskuda võib. Tallinn, 1914, lk. 53–60, 68–69; H. Prants. Eesti kaubalaeva-selts „Linda“. Tallinn, Teadus, 1913, lk.69.

¹² Sõnumid Tallinnast. – Postimees, nr. 133, 18.11.1889, lk. 3.

oli halvaks ettekuulutuseks suuremale,¹³ arvas ajakirjanik ja ajaloolane Hindrik Prants (1858–1932).

Linda aidas tegutses kuni 1889. aastani Eesti laulu- ja mänguselts Estonia,¹⁴ kelle eestvedamisel rajati hiljem Estonia teater. Aastatel 1893–1907 kasutas neid ruume treeninguteks Tallinna Vabatahtlik Atleetide Klubi.¹⁵ Asutaja järgi Boesbergi klubiks nimetatud ühingu liikmeiks oli enamik Eesti raskejõustiku suurkujudest – Georg Lurich, Georg Hackenschmidt, Aleksander Aberg, Gustav Vain jpt.¹⁶

Linda pankrotistumise järel omandas Maneeži 4 kinnisvara 8750 hõberubla eest 13. detsembril 1895 ajakirjanik ja kirjanik Jakob Kõrv (1849–1916). Tallinna linn omandas kinnistu 1914. aasta 4. juulil 62 000 rubla eest Tallinna pandimaja tarbeks.¹⁷

Tähelepanu väärib ehk praegusel Kompassi väljakul tegutsenud Pühtitsa abiklooster, mis oli rajatud 1894. aastal. Esialgu oli siin pühale Varvarale ja pühale Pelagejale pühendatud väike puukirik. 1900. aastal otsustati püstitada suurvürstinna Maria Nikolajevna sündimise auks uus kirik. Uus, Jumalaema Templisse viimise kirik

valmis Peterburi arhitekti Nikolai Nikonovi (1849–1918)¹⁸ projekti järgi.¹⁹ Kirik lammutati 1960. aastal, kui rekonstrueeriti M. Lomonosovi, praegust Gonsiori tänavat.²⁰

Kui juba arhiivihooned naabritest juttu oli, siis väärib tähelepanu ka üle tee asunud Maneeži 1. Kinnistu omandasid Johann ja August Mälv (eestindatud nimi 1938. aastast Mälv). Vend Augusti osavara läks 1923. aastal Johannile.²¹ Krundile tekkis õige pea hotell ja restoran Room, mis rahvasuus modifitseerus kiiresti hotelliks Rooma. Seda nime on minugi

Pühtitsa abiklooster Tallinnas valmimise järel XX sajandi algul. Postkaart. Aivo Aia erakogu

¹³ H. Prants. Eesti kaubalaeva-selts „Linda“, lk. 104.

¹⁴ L. Lõhmus, R. Nerman. Tallinna asumid ja ametlikud kohanimed, lk. 75.

¹⁵ Samas.

¹⁶ R. Nerman. Praeguse city varasemad elanikud torkasid silma vabameelsusega.

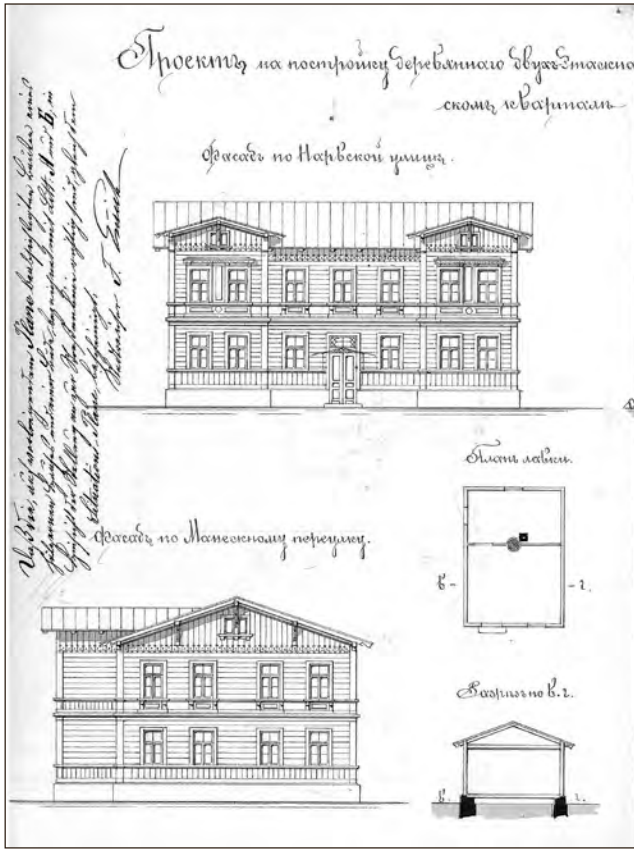
¹⁷ Rahvusarhiiv. Kinnistute register. Kinnistu nr. 555-IA. Tallinn-Haapsalu KA: Tallinn Alev II. Tallinn, Maneeži 4.

¹⁸ Nikolai Nikonovil oli hulganisti kirikute ja kloostrite projekte. Teda peetakse üheks tuntumaks Peterburi arhitektiks. Vene allikate järgi asub Tallinnase rajatud Pühtitsa abikloostri projekt Venemaa Riiklikus Ajalooarhiivis, mille viide on järgmine: Cerkov' pri Pjuxtikom podvor'je v Revele (Tallinne) na Šubesskoj ulice (proekt). 1903 g. – RIGA, f. 835, n. 1, s. 841.

¹⁹ <http://borovaya52.narod.ru/nikonov.htm> (vaadatud 10.09.2020).

²⁰ L. Lõhmus, R. Nerman. Tallinna asumid ja ametlikud kohanimed, lk. 75; K. Puumets-Sõber. Tallinna Pühtitsa abiklooster aastatel 1940–1959. Tartu Ülikool. Bakalaureusetöö. Juhendaja T. Schvak. Tartu, 2004, lk. 4, 20. – http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/44525/BA_Puumets_Sober2014.pdf (vaadatud 06.08.2020); J. Juske. Tallinna kadunud õigeusu kloostri lugu. 31.10.2011. a. – <http://jaakjuske.blogspot.com/2011/10/tallinna-kadunud-õigeusu-kloostri-lugu.html> (vaadatud 06.08.2020); K. Ulm. Gonsiori tänava ehitus hävitas nunnakloostri. – Postimees, 06.09.2007. – <https://www.postimees.ee/1699823/gonsiori-tanava-ehitus-havitas-nunnakloostri> (Vaadatud 06.08.2020).

²¹ Rahvusarhiiv. Kinnistute register. Kinnistu nr. 565. Tallinn-Haapsalu KA: Tallinn Alev II. Tallinn, Maneeži 1.

Kaupmees Prohorovile 1879. a. projekteeritud hooned Maneeži 2 ja külgneval Narva mnt-l. TLPA, toimik nr. 163

Tallinna pandimaja põhihoone ehk Maneeži 4 kõrval paiknes aadressil Maneeži 2 pisike madal puumajake, mille omanikeks olid 1869. aastast Prochorovid.²⁶ Kaupmees A. F. Prochorov lasi 18. mail 1879 projekteerida Maneeži 2 krundile kahekordse puidust hoone ja kaupmehe lao.²⁷ Just niisugustena kirjeldab Robert Nerma Kompassna piirkonna hooned, mid olid ehitatud ajal, kui osa elanikkonna jõukus oli kasvanud. Endiste ühekordsete uberike asemele kerkisid kahekordsed puumajad. Kaupmees Prochorov tegutses seal kuni surmani, mil tema maise vara pärisid tütre. Tallinna linn omandas selle kinnisvara 1934. aastal. Tehingu hinnaks oli 63 000 krooni.²⁸ Kolm õde – Agnia ja Nadežda Prochorova ning Aleksandra Petrova – olid usinalt kinnisvara peale võlgu võtnud. Nende võlg ulatus 55 000 kroonini. Lõppkokkuvõttes said nad kinnisvara müügi eest üksnes 8000 krooni.²⁹ Ostu ees-

kõrv varasematel aegadel vanemate arhiivitöötajate suust kuulnud. Tollases ajalehereklaamis on siiski kirjas: „Esimese järgu hotell „Room“ Tallinn, Maneesi t. 1, kõnetr.[aat] 425-51. Ainuke võõrastemaja Tallinnas, kus toad on varustatud jooksva sooja ja külma veega, vannide ja duschiga; restoran majas.“²² Arhiivihoonetes seevastu ei osatud pikka aega soojast veest unistadagi. Või ütleme nii, et unistati veel nõukogude aja lõpuski, ent osaline lahendus tuli alles 1990. aastatel.

Hotelli bilansilistest näitajatest võib lugeda, et selles oli parimatel aegadel 61 tuba ja 52 teenijat.²³ Tõsi, hotelli Maneeži tänava osast kaardus see vinklina Narva mnt. poolsele küljele, mis andis hoonele suuresti mahtu juurde. Hotell Room toimis ja edukalt. 1929. aastal lasi hotelli omanik arhitekt Artur Pernal²⁴ Maneeži 3 ja 5 projekteerida võõrastemajadeks.²⁵

²² Koit, nr. 2, 03.10.1933, lk. 3.

²³ RA, ERA.R-66.1.1383; RA, ERA.R-13.1.427.

²⁴ Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiiv, toimik 1414.

²⁵ Artur Perna (1881–1940) oli eesti arhitekt ja sõjaväelane (kolonelleitnant). Projekteerinud 1923/24 ka lähedalasuva Raua tänava algkooli hoone, praegune Tallinna 21. kool, Raua 6.

²⁶ Niisugune oli perekonnanimi kinnistusraamatu kirjes.

²⁷ Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiiv, toimik 163.

²⁸ Rahvusarhiiv. Kinnistute register. Kinnistu nr. 555-I. Tallinn-Haapsalu KA: Tallinn Alev II. Tallinn, Maneeži 2.

²⁹ RA, EAA.2110.1.2240. – Eesti Hüpoteklaenu. Kinnisvarade laenutoimikud. Omanikud Nadežda ja Agnia Prochorova, Aleksandra Petrova.

Maneeži 2 ja 4, 15.04.1939. EFA.270.0.46620

märgiks seadis Tallinna linn laiendada 1912. aastal asutatud Tallinna pandimaja, mille läks igati hästi.³⁰ Omandatud kinnistu laenukoost võib 28. detsembri 1938. aasta kirjest lugeda järgmist: „Maneeži 2 alustab järgmisel aastal viiekordse kivist hoone püstitamist ja palub Eesti Hüpoteegipangalt luba Maneeži 2 kahekordse puust maja lammutamiseks ehkki sellel 25 000 kroonine hüpoteek.“³¹ Mõistagi selline luba Tallinna pandimajale anti ja ehitustegevus võis alata. Tollane ajakirjandus hoidis ehitustegevusel silma peal. Jälgiti asjade käiku alates vana puumaja lammutamisest kuni uue kivimaja kerkimiseni.³²

Tallinna pandimaja juurdeehitusena valmis 1940. aasta kevadeks Maneeži 2 uus kivist hoone, mille arhitektiks oli Asti Valamaa (kuni 1936. aastani Sokolov; 1903–1971). Sündmust kajastasid mitmed toonased ajalehed.³³ Tänuväärse töö Tallinna uue pandimaja valmimise kohta 1930. aastate lõpus on teinud Rakverest pärit Rain Vaikla.³⁴ Kahetsusväärse eksimusest on hakatud Riigiarhiivi paigutama Maneeži tänavale juba 1921. aastast: „1921. aastal kolis sinna Eesti Riigiarhiiv“,³⁵ „Maneeži 4 asub alates 1921. aastast Eesti Riigiarhiiv“. Tege-likult ütleb autoriteetne väljaanne „Valitsusasutiste tegevus 1918–1934“, et Riigiarhiiv asus selle moodustamisest 1921. aastal Toompea lossis, kust mingeid äramineku plaane polnud. Vastupidi, 1937/38. aastal valmis arhiivi tarbeks Toompea lossi juurdeehitus.³⁷ Riigiarhiivi asu-

³⁰ Tallinna Linna Pandimaja. 1936. aasta aruanne. 25-es tegevusaasta. Tallinn, 1937, lk. 2–5. Tegelikult antakse siin ülevaade kogu Tallinna pandimaja tegevusajast 1912–1937.

³¹ RA, EAA.1.2110.1.2240.

³² Pandimaja uue hoone ehitamisega on kiire. – Päevaleht, nr. 48, 17.02.1939, lk. 7; Uus Eesti küsib: Mida uut kuulda Tallinna Pandimaja tegevuses? – Uus Eesti, nr. 265, 29.09.1939, lk. 2.

³³ Pandimajal 6 miljonit puhaskasu. – Uudisleht, nr. 73, 17.03.1940, lk. 12; Pandimajas algasid suurpäevad. Taliriided viiakse „vaeserahva pank“, suvemantlid ja jalgrattad tuakse välja. – Rahvaleht, 09.05.1940, lk. 7.

³⁴ R. Vaikla. 1940 – Tallinna linna pandimaja uus hoone Maneeži tänaval (22.07.2013). – <http://linnamajad.blogspot.com/2013/07/1940-tallinna-linna-pandimaja-uus-hoone.html> (vaadatud 9.06.2020).

³⁵ <https://et.wikipedia.org/wiki/Kompassi> (vaadatud 10.06.2020).

³⁶ L. Lõhmus, R. Nerman. Tallinna asumid ja ametlikud kohanimed, lk. 75.

³⁷ Valitsusasutiste tegevus 1918–1934. Tallinn, 1934, lk. 8; Valitsusasutiste tegevus 1937/38. a. Tallinn, 1938, lk. 2.

tamisel oli põrandapinda vaid 696 m²,³⁸ ja kuigi ruumi saadi juurde, räägiti juba 1927. aastal ruumikitsikusest. 1930. aastatest oli Riigiarhiivi ülesandeks tegelda filmi-, foto- ja fonodokumentide komplekteerimisega.³⁹ Nende hoiupaigaks sai 2,5 m paksuste müüridega Landskrone torn, kus polnud küttekoldeid ega elektrijuhtmeid, mille tõttu on ruumid tulekindlad ja mitte üleliiga kuivad,⁴⁰ kirjutab Aime Pallum (1933–2000).

Tallinna pandimajale ei jäänud uuest juurdeehitusest kuigi kauaks rõõmu.

Juba 1940. aastal ilmutas hoone vastu huvi Punaarmee. „Linna Pandimaja juhatuselt saadud teadete järele on käsundusohvitser leitnant Karema⁴¹ 23. juulil s. a. toimetanud Maneeži tn. nr. 2/4 asetseva Pandimaja hoonete järelevaatust, selgitamiseks, kas need hooned on kõlblikud NSVL sõjaväeosade majutamiseks.“⁴² See rünne pareeriti, kuna tegemist oli linna asutusega, kes toimetab vaesemate kodanike krediidioperatsioone ja oli seetõttu linnavalitsuse ülesannete täitmiseks. Selgitati, et pandimaja hooned on eriotstarbelised ehitised, mis on määratud pantide hoidmiseks, mitte aga elamiseks, kuna neis puuduvad kütteseadeldised. Linna pandimajas on hoiul üle 55 000 pandi, peaaesjalikult jalgrattad, õmblusmasinad ja muud sarnased esemed, mis vajavad võrdlemisi palju ruumi.

See laine läks mööda, kuid õige pea tulid uued taotlused. Arhiivi üldosakonna juhataja Elvi Kipper (1934–2015) kirjutab, et arhiiv sõlmis üürilepingu linna pandimajaga selle Maneeži tn. 2 asuva hoone IV ja V korruse üürilevõtmise kohta (põrandapinda ca 1300 m²) ja juba septembris 1940 veeti neisse ruumidesse 10 veoautotäit sõjaministeeriumi, sõjavägede varustusvalitsuse jt. materjale.⁴³ Nõukogude võimu esimene aasta oli arhiivinduse ja arhiiviinimeste jaoks pöörane. Uus kord leidis, et eelneva riigikorra ja asutuste materjalid tuleb koguda võimalikult kiiresti ja tohutul hulgal arhiivi. Tänapäeva arhiiviinimeste jaoks kujuteldamatu, kuid arhiivi seinte vahele jõudis lahtist arhiivimaterjali mitte kilogrammide, vaid tonnide viisi. Jooksvates meetrites arvestati materjali 1940. aasta lõpuks kaugelt üle 6000 meetri, umbkaudse arvestuse järgi aga ootas vastuvõtmist veel teist samapalju. Oli vaja ruume, ruume ja veel kord ruume. Midagi nihkus ka selles vallas. Tolli tänaval õnnestus välja üürida kaubaait, mis, tõsi küll, oli mittekõetavate ruumidega. Lisaks Tallinna pandimajale Maneeži 2 paiknesid arhiivimaterjalid harali mööda linna: Lasnamäel Valge tn. 1 majas oli 6 tuba, Pagari tn. 1 kelder; Kohtu tn. 6 endises Provintsi muuseumi majas ja Tolli tn. 6 endises kaubaaidas üüriti ruume aina pealetulevate arhiivimaterjalide mahutamiseks. 1941. aastal saadi Tallinna pandimajalt lisaks IV ja V korrusele ruume juurde II ja III korrusel.⁴⁴ Mõistagi olid arhiivi kasutada jätkuvalt Toompea lossi ruumid. Ent sellestki nappis. Nõukogude kord lausa ahmis Eesti riigi ja selle asutuste arhiivianest. Materjali lihtsalt ladustati korrastamata, lahtiste lehtedena, kilogrammide kaupa. Mingil hetkel sai mõõt täis. Märjukirjas Siseasjade Rahvakomissariaadi Arhiivide Talitusele 5. veebruarist 1941 öeldakse, et kõik keskarhiivile ajutiseks kasutamiseks hangitud ruumid on viimse võimaluseni täis kiilunud. Arhiivi direktiooni arvates oleksid materjalide hoidmiseks sobivad mõned muudki hooned, näiteks maja Toomkooli tn. 11, kus oli küll eelnevalt vaja sisse seada keskküte, või endise Saksa Usaldus-

³⁸ Lühiülevaade ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi eelkäijate-asutuste ajaloost a. 1921–1974 / Koostajad: A. Teder, E. Kipper. Tallinn, 1975, lk. 4.

³⁹ Ülevaade ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi ajaloost a. 1921–1940 / Koostaja: E. Kipper; Eesti NSV Riiklik Keskarhiiv. Tallinn, 1975, lk. 18.

⁴⁰ A. Pallum. Ülevaade Eesti NSV ORKA kino-, fono-, fotodokumentide osakonna ajaloost. – Eesti NSV arhiivid 50. Tallinn, 1968, lk. 160.

⁴¹ Alo Karemaa (1905–1970) oli sõjavägede staabi käsundusohvitser, leitnant.

⁴² TLA.82.1.2027, lk. 84. – Kirjavahetus Tallinna Linnavalitsuse osakondadega, teiste asutuste ja isikutega riigikaitseliste sundkoormatiste seadusest.

⁴³ E. Kipper. ENSV ORKA dokumentaalsete materjalide rikkuste kogumine ja säilitamine a. 1921–1946. – Eesti NSV arhiivid 50. Tallinn, 1968, lk. 56.

⁴⁴ Lühiülevaade ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi eelkäijate-asutuste ajaloost a. 1921–1974, lk. 11.

Hotell Room, kust kandus tulekahi arhiivi 1944. a. märtsipommitamise ajal. EFA.217.0.44089

valitsuse maja Toompuiestee 3 (praegune Kapo peahoone), kui eelnevalt on hoolikalt kontrollitud kandetalade seisukord. Arvatakse koguni, et kui muid hooneid arhiivi jaoks ei saa, tuleks selleks otstarbeks kasutusele võtta Oleviste või Aleksander Nevski peakirik Toompeal.⁴⁵ Mingil moel püüti esimesel nõukogude aastal esilekerkinud probleemidega toime tulla, kuid palju jäi tulevastele põlvedele lahendada.

Nõukogude lennuväe Tallinna pommitamine 9. märtsil 1944 puudutas küllaltki tugevalt Maneeži tänavat. Seda teemat on eri aegadel käsitletud erinevate rakursside alt.⁴⁶ Põhimõtteliselt said kahjustada kõik Maneeži tänava majad.⁴⁷ Tallinna pandimajal ehk Maneeži 4 hoonel jäid seinad püsti, kuid maja sisemus hävis. Kõrvalasuva Maneeži 2 ülemised korrused, kus olid arhiivimaterjalid, muutusid tuleroaks. Vastas asuv hotell Room sai tabamuse ja põleng kandus üle tänava arhiivihoonde ülemisele korrusele. Veel praegugi näeb hoolikal vaatlemisel kiviparketil Maneeži B5 arhiivihoidlas tule jälgi. Omal ajal kirjutasin, millised olid kaitseväe ja kaitseliidu arhivaalide kahjustused. Need olid tõepoolest suured.⁴⁸ Tegelikult võttis Riigiarhiivi direktor Arnold Soom (1900–1977) kõik kahjud üksikasjalikult kokku⁴⁹ ja selle dokumendi on üksüheselt publitseerinud Jüri Kivimäe ja Lea Kõiv Tallinna linnaarhiivist.⁵⁰ Gristel Ramler on kirjeldanud puhkenud tuleõllu ja lootusetut katset tulele piir panna.⁵¹

Maneeži 4 seisis uskumatul kombel pikalt sõjapurustuste kahjude märgina. 1965. aastal valmis Maneeži 4 tööruumide osa, kuid hoidlad andsid ehitajad üle alles 1970. aastate lõpul.⁵²

Ent nõukogulikud plaanid olid iseenesest suured. Kergemate kahjustustega Maneeži 2 taastamine pidi algama juba 1945. aastal. Kapitaalmahutusteks oli ette nähtud 150 000 rubla. Kõik oli ligadi-logadi. Ehitustegevus algas alles 1946. aasta mais. Aasta lõpuks oli kulutatud 100 000 rubla ja siis ilmnas, et ehitustrustil pole õlivärvi, puuduvad mitmed lülitid

⁴⁵ E. Kipper. ENSV ORKA dokumentaalsete materjalide rikkuste kogumine ja säilitamine a. 1921–1946, lk. 57.

⁴⁶ G. Ramler. Märtsipommitamine Maneeži tänaval. Rahvusarhiivi ajaveeb, 10.03.2015. – <https://blog.ra.ee/martsipommitamine-maneezi-tanaval/> (vaadatud 29.06.2020); J. Kivimäe, L. Kõiv. Tallinn tules. Tallinna Linnaarhiivi toimetised nr. 2. Tallinn, 1997, lk. 126–130; V. Ohmann. Kaitseväe ja Kaitseliidu arhivaalid sõjatules. – Sõdur 1993, nr. 1, lk. 23–24.

⁴⁷ J. Kivimäe, L. Kõiv. Tallinn tules, lk. 70.

⁴⁸ V. Ohmann. Kaitseväe ja Kaitseliidu arhivaalid sõjatules, lk. 23–24.

⁴⁹ RA, ERA.1265.1.316, l. 5–16. – Tallinna Keskarhiivis hävinud arhiivifondide nimestik 6. aprill 1944. a.

⁵⁰ J. Kivimäe, L. Kõiv. Tallinn tules, lk. 131–146.

⁵¹ G. Ramler. Märtsipommitamine Maneeži tänaval. Rahvusarhiivi ajaveeb.

⁵² Eesti Riigiarhiivi fondide teatmik. 1. osa, 1917–1944 [koostanud L. Uuet, S. Luide]. Tallinn, 1993, lk. 9.

1944. a. märtsipommitamisest räsitud Maneeži 4 ja 2. Tallinna Linnamuuseum. TLM F 2015

jms. Õuelt oli praht transpordi puudusel viimata.⁵³ Üsna kiirelt anti käiku aga Maneeži 6, mida nimetatakse Eesti NSV elumajaks.⁵⁴ Kui ma arhiivi tööle asusin, arvasin pikka aega, et see on rahva antud nimetus – elasid ju selles majas 1988. aastal mitmed tegelased, nagu Eesti iseseisvuse vastane, interrindlane, kindralmajor Nikolai Aksinin (1925–1993). Ekslikult arvasin pikka aega, et ENSV KGB ja hilisema siseministeeriumi taustaga Johannes Tust (1915–2004) elas samas majas. Tuleb välja, et arhiividokumentides nimetataksegi Maneeži 6 hoonet ENSV Siseministeeriumi elumajaks. Asja sügavamalt uurides sain üllatuse osaliseks: ilmnis, et ENSV Siseministeeriumi elumajadeks ehitati neil aastail ka Maneeži 8,⁵⁵ Gonsiori 17/Maneeži 10,⁵⁶ ja Maneeži 7.⁵⁷ Just viimati nimetatud elas Johannes Tust, kelle viimaseks töökohaks oli Riigiarhiiv. Selgus tõsiasi, et ka Maneeži 5 oli mõeldud ENSV Siseministeeriumi töötajate korteriteks. Sisuliselt oli peaaegu kogu Maneeži tänava kvartal läinud Eesti NSV Siseministeeriumi ja selle töötajate valdusse.

Esimene katse Nõukogude lennuväe õhurünnaku tagajärjel purustatud Maneeži 4 hoonega midagi ette võtta tehti mõned aastad pärast sõja lõppu. Heinrich Välba projekt 16. oktoobrist 1947 nägi ette hoone taastamise, säilitades välisseinad,⁵⁸ kuid projektiks see jäigi. 1951. aastal algas kirjavahetus Eesti NSV arhitektuuri valitsuse ja projekteerimisasutustega Maneeži 4 ehituse ümber. Algselt oli plaan varemend taastada, kuid sellest loobuti õige pea ja otsustati ehitada uus hoone. 1953. aastal tegeldi projektdokumentatsiooniga,

⁵³ RA, ERA.R-2338.1.70. – Kirjavahetus ja teised materjalid (eelarve, tiitelnimekiri) sõjas hävinud Tallinna Arhiivi hoone taastamise küsimuses.

⁵⁴ RA, ERA.R-2338.1.147, l. 92.

⁵⁵ Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiiv, toimik 77-I.

⁵⁶ Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiiv, toimik 77.

⁵⁷ Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiiv, toimik 8988-I.

⁵⁸ Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiiv, toimik 595.

ent lõpuks teatati, et ehitust plaani võtta ei saa, sest aastail 1953–1955 puuduvad selleks vahendid. Vahepeal arutati arhiivihoonet ehituse tarvis koguni Narva mnt. 16 krunti. 1955/56 lükati ehitus edasi kuni piirkonna soojusvõrgu valmimiseni.⁵⁹ 1957. aastaks polnud kuhugi jõutud, isegi mitte purustatud hoone prahi äraviimiseni.⁶⁰ 1958. aasta maiks oli Maneeži 4 varingust koristatud 70%, juuli keskpaigaks 96%. 1959. aastal oli ehituseks ette nähtud 1 miljon rubla.⁶¹ Kui Maneeži 4 hoone ehitus juba käis, siis 1961. aastal kerkis päevakorda taas filmi-foto-fonodokumentide arhiivihoonet ehitamise küsimus aadressiga Suur-Sõjamäe 24.⁶² Paraku jäi see küsimus õhku rippuma lahendust leidmata. Filmiarhiivile eraldati 1982. aastal hoopis pandimaja ruumid Maneeži 2.⁶³

1950. aastal tegutses Tallinna pandimaja jätkuvalt Maneeži 2 alumistel korrustel, ENSV Riigi Keskarhiivi aadressiks oli Toompea loss.⁶⁴ Asunud aastakümneid tagasi arhiivi tööle, sain vanema arhiivitöötaja Anni Matsulevitši käest teada, kui oluline allikas võib olla telefoniraamat – see ei valetavat. Sellest ilmses, kui visalt püsis Maneeži 2 hoones Tallinna linna pandimaja. Arhiivi kõrgem juhtkond jõudis Toompea lossist ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Arhiivide Valitsuse kujul Maneeži tänavale alles 1963. aastal.⁶⁵ Jõudnud telefoniraamatute sirvimisega 1981. aastani ja tuvastades, et Maneeži 4 on jätkuvalt Arhiivide Valitsuse ja ENSV ORKA telefonide all ning Maneeži 2 ikka veel Tallinna linna pandimaja telefon,⁶⁶ tundsin, et mu kannatus katkeb. Helistasin kolleeg Pearu Trambergile, kelle arhiivialane mälu ulatub minu omast hulga kaugemale. Ta teatas, et filmiosakond jõudis Maneeži 2 hoonesse 1982. aastal ja sel ajal lahkus seal ka pandimaja. Majas oli maast laeni suur seif. Pandimaja töötaja andnud selgitusi, et seifi ülemine 1/3 sisaldanud tavaliste linnakodanike asju ja alumine 2/3 olnud mustlasparuni päralt. Viimane kartnud varguse pärast oma väärtasju kodus hoida, mistõttu ta käinud neid aeg-ajalt ümber vormistamas, pandimajas hoiuaega pikendamas. Pearu Trambergi mäletamist mööda leidnud pandimaja endale uue pelgupaiga kuskil Pelgulinna 10-korruselise maja keldris.⁶⁷ Igatahes õnnestus Tallinna linna pandimajal eksisteerida erinevate riigikordade kiuste aadressil Maneeži 2 tervelt 68 aastat (1914–1982). Tallinna linnaarhiivi andmed näitavad, et pandimaja tegutses edasi katkematult 1993. aastani Pelgurannas aadressil Tšaikovski/Randla 15.⁶⁸ Tallinna linnavolikogu otsusega 7. oktoobrist 1993 läks linna pandimaja erastamisele. Sellest peale tegutseb ta tänini Pelguranna Pandimaja AS nime all. Kuigi Tallinna pandimaja pidi 1982. aastal Maneeži tänavalt lahkuma, näib, et pandimajad armastavad seda piirkonda. Arhiivihoonete akendest paistavad Maneeži 1 Lombard24h OÜ ja Maneeži 7 Kesklinna Lombard reklaamtuled. Ümber nurga Narva mnt. on ABC Laenu kesklinna Lombard/Pandimaja. Ja ega Pronksi 3 asuv Epant OÜ arhiivist kaugele jää.

ENSV Arhiivide Peavalitsuse esimees sm. Leo Laks püstitas 1985. aastast suurejoonelise ülesande – ehitada kolm arhiivihoonet. Kava järgi pidi filmiarhiivi hoone kerkima 1988–1991, Toompeal asunud tehnikaarhiivi hoone valmimiseks Lasnamäele planeeriti 1989–1990. Kava

⁵⁹ RA, ERA.R-2338.1.176. – Kirjavahetus asutustega ENSV ORKA uue arhiivihoonet ehitamise küsimuses.

⁶⁰ RA, ERA.R-2338.1.250. – Kirjavahetus keskasutuste ja projekteerimisorganisatsioonidega ORKA uue hoone ehitamise küsimustes.

⁶¹ RA, ERA.R-2338.1.300. – ENSV ORKA uue hoone kohta käiv kirjavahetus.

⁶² RA, ERA.R-2338.1.379. – Kirjavahetus ENSV ORKA arhiivihoonet ja ENSV Kino-foto-fonodokumentide Arhiivi ehitamise küsimustes.

⁶³ Filmiarhiivi kohta vaata lähemalt: E. Närepea. Filmiarhiiv Eestis. Ajalugu ruumis. – Tuna 2020, nr. 4, lk. 82–98.

⁶⁴ Tallinna telefonivõrgu telefoniabonentide nimekiri 1950. a. Tallinn, 1950, lk. 58, 65.

⁶⁵ Tallinna telefonivõrgu abonentide nimekiri seisuga 1. jaanuar 1960. Eesti NSV Sideministeerium, Tallinna Telefonivõrk, Tallinn, 1960, lk. 70; Tallinna telefonivõrgu abonentide nimekiri seisuga 1. september 1963. Eesti NSV Sideministeerium, Tallinn, 1964, lk. 40, 141.

⁶⁶ Eesti NSV ametitelefoni seisuga 1. märts 1981. Eesti NSV Sideministeerium. Tallinn, 1981, lk. 23, 138.

⁶⁷ Autori telefonikõne kolleeg Pearu Trambergiga 19.06.2020. a.

⁶⁸ TLA.R-1.9-II.809, 1054, 1064 ja 1083.

Arhiivihooned Maneeži 4 ja 2 1960-ndail. ERA.R-18.9.25.4.1

järgi pidi ehitatama ka Tartu linnaarhiivi hoone, kuid selle juures on märges, et Tartu linnal puudub ehitusvõimsus, mistõttu ei saa ehitada.⁶⁹ Eriti probleemseks peeti filmiarhiivi olukorda. Leo Laks kirjutas ENSV Ministrite Nõukogule 24. märtsil 1987, et asutamisest peale (1971) on filmiarhiiv olnud majata ja praegu paikneb arhiiv neljas erinevas kohas, neist kolm elumajade keldrites.⁷⁰ Mõni aeg hiljem on koostatud filmiarhiivi märgukiri, milles loetleti keldrites paiknenud ruumides toimunud vee-, sealhulgas reovee uputusi. Ühtlasi nenditakse, et 1982. aastal saadud Maneeži 2 ruumid pidid olema ajutiseks lahenduseks. Reaalsus on see, et tööruumid ja hoidlad paiknevad Maneeži 2, Tobiase 2, Faehlmanni 2, Kunderi 25.⁷¹

Filmiarhiivi probleemidele leiti lahendus 1994. aastal, kui NSV Liidu vägede lahkumise järel saadi enda kasutusse Tallinna Garnisoni hoone Ristiku tänaval.

Maneeži tänava arhiivihoonetes on aegade jooksul töötanud hulganisti inimesi, nimetagem neist siinkohal avalikkusele tuntumaid: Viivi Luik (1966–1967) – luuletaja, proosakirjanik ja esseist, Mai Levin (1960–1961) – kunstiloolane ja -kriitik, Silvia Rannamaa (1973–1975) – kirjanik, Lea Tormis (1959–1960) – teatriteadlane, Sirje Annist (1959–1962) – ajaloolane-arhivaar, Maret Aronovitš (1970–1971) – Ameerika Hääle kaastöötaja, Jaan Paavle (1966–1973) – kirjanik, kunstnik, Eeva Park (1970) – kirjanik, Rein Helme (1987–1990) – sõjaajaloolane, VII Riigikogu liige, Eesti Kaitseväge kapten, Indrek Paavle (1991–1994) – ajaloolane, Tarmo Tiisler (1990–1993) – spordiajakirjanik.

Eesti arhiivinduse üheks suursaavutuseks käesoleval sajandil tuleb lugeda Noora arhiivihooned valmimist ja avamist Tartus 2017. aastal. Teadaolevalt seisavad ka Tallinnas ees suuremad arhiivinduslikud ümberkorraldused: mõne aasta pärast peaksid valmima Rahvusraamatukogus arhiivile kohandatud ruumid ja kõik Tallinna arhiivid kolivad sinna. Maneeži tänava arhiivihooned vajuvad minevikku. Paljudele arhiivitöötajatele jäävad neist majadest mälestused. Olgu see lugu nende kinnistamiseks!

⁶⁹ RA, ERA.R-2338.1.1192, l. 3, 4.

⁷⁰ RA, ERA.R-2338.1.1192, l. 10.

⁷¹ RA, ERA.R-2338.1.1192, l. 54. Vt. E. Näripea. Filmiarhiiv Eestis: Ajalugu ruumis. – Tuna 2020, nr. 4, lk. 93.